

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

*Նվիրվում է ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
հիմնադրման 50-ամյակին*

№ 14

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

*Посвящается 50-летию основания факультета востоковедения
ЕГУ*

№ 14

Ереван
Издательство ЕГУ
2018

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

*Dedicated to the 50th anniversary of the foundation of the faculty
of Oriental Studies of YSU*

№ 14

YEREVAN
YSU PRESS
2018

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Մելքոնյան Ռուբեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր (խմբագիր)

Մելիքյան Գուրգեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Խառատյան Ալբերտ պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

Սաֆրաստյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հովհաննիսյան Լավրենտի բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ

Հովհաննիսյան Դավիթ բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Սաֆարյան Ալեքսանդր պ.գ.թ., պրոֆեսոր

Ոսկանյան Վարդան բ.գ.թ., դոցենտ

Քոչարյան Հայկ պ.գ.թ., դոցենտ

Սարգսյան Լևոն պ.գ.դ., պրոֆեսոր

Կարապետյան Ռուբեն պ.գ.դ.

Տեր-Մաթևոսյան Վահրամ պ.գ.դ.

Գրեկյան Երվանդ պ.գ.դ.

Բեյկենկովա Մարիա բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ռուսաստան)

Կուզնեցով Վասիլի պ.գ.թ., դոցենտ (Ռուսաստան)

Էքմեքչյան Լեոնա PhD (ԱՄՆ)

Իլյա Յակուբովիչ բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Գերմանիա)

Ահմադջան Ղուրոնբեկով բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ուզբեկստան)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ ԵՊՀ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ 50-ԱՍՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻՆ</i>	11-12
---	-------

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մկրտումյան Գայանե ՍՈՒՍՈՒԼՍԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐՎԱԾ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ- ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԴԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ</i>	14-27
--	-------

<i>Ռաֆայելովա Քրիստինե ՍԱՐԴՈՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԲՆՈՐՈՇՈՂ ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐԱԲ ԵՎ ՀԱՅ ԼԵԶՎԱՍՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ</i>	28-39
--	-------

<i>Ikilikyan Sona ARAB-IRANIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE PERSIAN GULF NAMING DISPUTE</i>	40-54
--	-------

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռամագյան Սամվել

«ՔՅՈՌՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ ԵՎ XVII ԴԱՐԻ

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....56-94

Հակոբյան Տաթևիկ

ԱԲԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԻ

ՎԵՐԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (ՍԵԼԻՄ

ԴԵՐԻՆԳԻԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....95-110

Սարգսյան Տաթևիկ

ՊՈԼՍՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՋԻՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԶԱՎԵՆ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆ.....111-123

Աբրահամյան Մհեր

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ԲՈՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.....124-137

Պողոսյան Նաիրա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ՀԱԼԻԴԵ

ԷԴԻՓ ԱԴԸՎԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ.....138-151

Մելքոնյան Ռուբեն

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐ-ՔԵՄԱԼԱԿԱՆՆԵՐ. ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ

ԵՎ ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....152-165

Գևորգյան Արշակ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆ-
ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՎԱՐՉԱՊԵՏ ԱԴՆԱՆ ՄԵՆԴԵՐԵՄԻ ԵՎ ԳԱՐԵԳԻՆ
ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....166-178

Հովսեփյան Լևոն
ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ.....179-205

Դարբինյան Հայկ
«ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԺ» ԶՈՒԳԱԿՑՈՒՄԸ «ԿՈՇՏ ՈՒԺԻՆ».
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԻԶԱՑՈՒՄԸ ԹՈՒՐԲԻԱՅՈՒՄ.....206-219

Գևորգյան Արշակ
«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ.
ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԻԲՐԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ.....220-230

Հովհաննիսյան Գոռ
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-
ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ.....231-240

Հարությունյան Ավետիք
2015 թ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....241-250

Մարգարյան Հայկ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ251-263

Պետունց Արեն
ԱԶԳԱՅՆԱՍՏՈՒԿԱՆ ՆՈՐ ՈՒԺԻ ԲԵՄԵԼԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ 2018 թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....264-278

Մելքոնյան Մարիամ
ԿՆՈՋ ԷՄԱՆՍԻՊԱՅԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ ՄԻՂԻ
ՀԱԹՈՒՆԻ «ԱՂԵՐՄԱԳՐՈՒՄ».....279-288

Պետրոսյան Ամալյա
XVIII ԴԱՐԻ ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....289-298

Խաչատրյան Շուշան
ՄՈՒԽԹԱՐ ԱՌԻԵՁՈՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....299-314

Մովսիսյան Լիլիթ
ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՎ ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ԼԵԶՎԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԶՈՒԳԱՐԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ.....315-328

*Хабидуллина Элмира **

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ

ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ТАТАРСКОГО

ЯЗЫКА НА ТУРЕЦКИЙ.....329-335

Քոչարյան Հայկ, Գևորգյան Աննա

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԱՂԲԵՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅՆ

ԳՈՐԾՈՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ

ՇԱՀԵՐԻ ՎՐԱ.....336-356

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Vardanyan Aharon

SOME REMARKS ON THE SOCIOLINGUISTIC

SITUATION IN XALXĀL.....358-365

Տոնոյան Արտյոմ

ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ ԲՈՒՆ ԱՊԱՌՆԻ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԶԵՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ

ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ.....366-380

Բիանջյան Հասմիկ

ՍԵՅՅԵԴ ՍՈՀԱՍՄԱԴ ԱԼԻ ԶԱՄԱԼԶԱԴԵԻ ԴԵՐԸ 19-ԸՆԴ

ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԻ և 20-ԸՆԴ ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻ ՊԱՐՄԻՑ

ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԻ ՆՈՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....381-392

Խաչատրյան Զարուհի

ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ.....393-402

Դավթյան Սոնա

*ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՄԿԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲՈՒՍԱՆՎԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ*.....403-419

Կոստանյան Վահան

*ԱՅՐՈՒՄՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ
ԵՎ ՑԵՂԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ*.....420-430

Գեղամյան Աստղիկ

ՄԻՐԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ «ՇԱՀՆԱՍԵ»-ՈՒՄ.....431-440

Պետրոսյան Լիանա

*ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԸ
Մ. ԱՀՄԱԴԻՆԵԺԱԴԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (2005-2013 ԹԹ.)*.....441-449

Կոստանյան Վահան

ԱՅՐՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՑԱՐԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ.....450-456

Брутян Ануш

*ПЕРСПЕКТИВЫ РОССИЙСКО-ИРАНСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СВПД*.....457-471

Khorikyan Hovhannes

ON THE LOCATION OF THE NEPHTHALITES.....472-486

Հակոբյան Տաթևիկ*

ԱԲԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԻ
ՎԵՐԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ
(ՄԵԼԻՄ ԴԵՐԻՆԳԻԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Բանալի բառեր՝ Օսմանյան կայսրություն, թուրքական պատմագրություն, Աբդուլ Համիդ II-րդ, կարմիր սուլթան, օսմանյան խորհրդանիշներ, իսլամ, կրթություն, հայկական կոտորածներ, համիդիե գնդեր, արխիվային փաստաթղթեր

Աբդուլ Համիդ 2-րդի երեսուներեք տարի տևած գահակալությունը Օսմանյան պատմության ամենահակասական շրջաններից է, որի վերլուծությունը տարիներ շարունակ եղել և այժմ էլ մնում է ոչ միայն թուրք, այլև արտասահմանցի ուսումնասիրողների հետաքրքրության ծիրում: Ընդ որում ո՛չ Թուրքիայում, ո՛չ նրա սահմաններից դուրս սուլթանի կերպարը միանշանակ չի ընկալվում: Պատմաբանները, ծայրահեղությունից ծայրահեղություն ընկնելով, նրան մերթ «կարմիր սուլթան» և «բռնապետ» են որակում, մերթ «մեծ տիրակալ» հռչակում: Ուշագրավ է, որ այս երկվությունն ի հայտ է եկել դեռ նրա գահակալման տարիներին: Կայսրության անկումից հետո Թուրքիայի Հանրապետության գոյության առաջին շրջանում, երբ

* ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թուրքագիտության ամբիոնի ասիստենտ, էլ. փոստ՝ tatevik.hakobyan@ysu.am

պատմագիտությունը որպես կարևորագույն ոլորտ հայտնվեց նախագահ Սուսթաֆա Քեմալ Աթաթուրքի անմիջական վերահսկողության տակ, և մի քանի տարվա ընթացքում ստեղծվեց Թուրքիայի նոր՝ քեմալիզմի դրոյթներին համապատասխանող պատմություն, Համիդն իր իսլամամետ քաղաքականությամբ, նոր օսմանների և երիտթուրքերի դեմ հալածանքներով դրական վերաբերմունքի չէր կարող արժանանալ: Սուլթանի անձի նկատմամբ բացասական մոտեցումներում փոփոխությունները սկսվեցին 1950 թ.՝ Ժողովրդավարական կուսակցության իշխանության գալուց հետո: Հետագա տարիներին Համիդի գործունեության գնահատականների բացասականից դրական աստիճանական փոխակերպումը նոր փուլ մտավ Արդարություն և զարգացում կուսակցության իշխանության գալուց հետո: Խալիֆի դերի կարևորման և կրոնական նախաձեռնությունների նկատմամբ ցուցաբերած ուշադրության համար Համիդը որպես խորհրդանշական կերպար դարձավ պատմագրության, պատմավեպերի և ֆիլմերի կիսադիցական հերոս, իսկ նրա կյանքն ու գործունեությունը՝ գիտական ուսումնասիրությունների, քննարկումների առարկա: Արդուլ Համիդի կերպարի վերաժողորման այս փուլում կարևոր դեր ունեն Թուրքիայի առաջատար կրթական հաստատություններից մեկի՝ Ստամբուլի Բողազիչի համալսարանի պրոֆեսոր Սելիմ Դերինգիլի աշխատանքները:

Ի տարբերություն այլ գիտնականների՝ Դերինգիլը պարզապես չի գովում Համիդին, այլ փորձում է վերլուծել սուլթանի կերպարը քաղաքագիտական-սոցիոմշակութային երևույթների համատեքստում: Արժե շեշտել, որ Դերինգիլը ժխտում է Օսմանյան կայսրության յուրահատկության, «էկզոտիկության» թեզը և նշում, որ այն առնաձևապես չէր տարբերվում իր ժամանակի այլ կայսրություններից՝ օրինակ

ռուսականից կամ ավստրոհունգարականից: Սակայն միևնույն ժամանակ չի էլ մոռանում բազմիցս շեշտել, որ Օսմանյան կայսրությունը միակ մուսուլմանական տերությունն էր, որը կարող էր այս կամ այն չափ խառնվել եվրոպական երկրների կողմից որոշումների կայացման գործընթացին: Այս համատեքստում պատմաբանը Աբդուլ Համիդի դերը կարևորում է «էկզոտիկության» մասին միջերի վերացման և մյուս կողմից կայսրությունից դեպի ազգ-պետություն անցման համար նախադրյալների ստեղծման տեսանկյունից: Այս ճանապարհին Դերինգիլը ընդգծում է սուլթանի կողմից մի շարք խորհրդանիշների առաջ քաշումը, առաջին հերթին սուլթան-խալիֆի անձի սրբության հետ կապված նշանների՝ օսմանյան զինանշանի, սուլթանի թուղրայի կամ կրոնական մոտիվների կիրառումը տարբեր հանրային վայրերում: Մրա վառ օրինակն է Համիդի գահակալության 25-րդ տարեդարձին ընդառաջ երկրի բոլոր բնակավայրերում զինանշանով ժամացույցի աշտարակների կառուցումը¹, կամ պետական կառույցներում ու շենքերում «Կեցցե մեր փառիշահը» գրությամբ զարդանախշավոր պաստառներ կախելը²: Օսմանյան խորհրդանիշների մյուս խումբը ներառում է որպես փառիշահի ողորմության նշան շնորհած մեդալներ, նվիրաբերված Ղուրաններ, հատուկ դրոշներ կամ հիլաթ³: Երրորդ խումբն են կազմում իսլամի կարևորությունն ընդգծելու համար պետության կողմից գնված սուրբ մասունքները: Չորրորդ,

¹ Մանրամասն տե՛ս Tuncer H., Sultan II. Abdülhamid Dönemi Saat Kuleleri, Din ve Hayat Dergisi, Sayı 32, 2017, s. 109-113:

² Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, İstanbul, 2007, s. 57-58.

³ Թանկ կտորից կամ մորթուց կարված վերնազգեստ, որ սուլթանը նվիրում էր հատուկ ծառայության կամ հավատարմության դիմաց:

մյուսներից փոքր-ինչ տարբերվող տեսակն են Աբդուլ Համիդի շրջանի փաստաթղթերում անընդհատ կրկնվող բառերը, արտահայտությունները⁴:

Դերինգիլը շեշտում է, որ պետական խորհրդանիշների ներդրման միջոցով Աբդուլ Համիդը պայքարում էր «կարմիր սուլթանի» և «սարսափելի թուրքի» կերպարի դեմ⁵: Միևնույն ժամանակ հեղինակն ընդունում է, որ որոշ դեպքերում «խորհրդանիշների մրցավազքը» տարօրինակ դրսևորումներ էր ստանում: Օրինակ, ամեն կերպ ձգտելով խուսափել Թուրքիայում այլ պետությունների սիմվոլների առկայությունից, Յըլդըզ պալատը հրամայել էր արգելել կայսրության տարածք մտնող փաթեթների ու ծանրոցների վրա այլ պետությունների զինանշանների առկայությունը: Մրա հետ մեկտեղ զինանշանի պատկերումը պարտադիր Յըլդըզ պալատի թույլտվությամբ պետք է իրականացվեր: Օրինակ, 1885 թ. հոկտեմբերի 24-ին սադրազամ Քյամիլ փաշան տեղեկացնում է, որ Ստամբուլի Բյույուքդերե թաղամասում՝ հայկական կաթոլիկ եկեղեցու շենքի վրա, «սուլթան Աբդուլ Համիդի օրոք է կառուցվել» գրությամբ մարմարե ցուցանակ է փակցվել: Որպես հավատարմության նշան փակցված այս ցուցանակն աննախադեպ երևույթ էր, ուստի նախաձեռնությանն Աբդուլ Համիդը կասկածամտորեն է վերաբերում, մտահոգություն հայտնում, որ քրիստոնեական աղոթավայրում նման ցուցանակը իսլամի տեսանկյունից տգեղ է: Արդյունքում, սակայն, եկեղեցու ներքին բակում հայերեն տառերով գրված «հզոր, ուժեղ սուլթան Աբդուլ Համիդի ժամանակաշրջանում է կառուցվել» ցուցանակը

⁴ Deringil S., İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II Abdülhamid Dönemi (1876-1909), İstanbul, 2002, s. 35, տե՛ս նաև Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 57:

⁵ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 91.

մնում է: Ավելին, այս դեպքից հետո Համիդը թույլ է տալիս, որ սուլթանի թուղրան և նրա իշխանության այլ դրսևորումները պատկերվեն ոչ մուսուլմանների այլ աղոթատեղերում ևս⁶: Օսմանյան կարևոր խորհրդանիշներ էին դառնում սուլթանական դամբարանները: Գահ բարձրացող նոր սուլթանը որպես գահակալման արարողակարգի բաղկացուցիչ մաս այցելում էր իր պապերի դամբարան: Ավելին, նոր փառիշահը, իր նախկինի դամբարանը կառուցելով, «օսմանյան դինաստիայի օրինականության ու հարատևության» կոթող էր ստեղծում⁷:

Մշտապես զուգահեռներ տանելով օսմանյան Թուրքիայի, նրան ժամանակակից, ինչպես նաև առավել վաղ շրջանում գոյություն ունեցած կայսրությունների հետ, Դերինգիլը փաստորեն փորձում է ցույց տալ, որ Աբդուլ Համիդը կայսրության կառավարչի դասական կերպար էր, նրա որոշումները կայսերական քաղաքականության արդյունք էին և ստեղծված դրության պայմաններում անխուսափելի:

1878 թ. Բեռլինի կոնգրեսի որոշումներով քրիստոնյաներով բնակեցված տարածքներից զրկվելու արդյունքում Համիդը սկսեց «ճիշտ գաղափարախոսություն ունեցող վստահելի ժողովուրդ ստեղծել»: Այս ճանապարհին կարևորագույն գործիք էր իսլամը, որն ըստ Դերինգիլի դարձավ թուրք ժողովրդի ազգային գիտակցության ձևավորման անկյունաքարերից մեկը: Պետք է հստակեցնել, որ թուրք ժողովրդի որպես միասնական ուժի ընկալումը թերևս պատկանում է հանրապետական շրջանին: Քեմալական ռեֆորմների մեծ մասն ուղղված էր հենց այս

⁶ Deringil S., Invention Of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808-1908, Comparative Studies in Society and History, Volume 35, Issue 1, (1993), p. 8.

⁷ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 65.

ազգաստեղծ գործունեությանը: Սակայն քաղաքականության հիմքերը դրվել են դեռ Համիդի ժամանակաշրջանում: Բացի ներքին գործառնությունից, այն պետք է նպաստեր նաև ամբողջ աշխարհի մուսուլմանների կողմից օսմանյան սուլթան-խալիֆի գերակայության ընդունմանը: Օսմանյան սուլթանի՝ որպես բոլոր մուսուլմանների խալիֆի դերը վերաբժնորում ստացավ հատկապես Համիդի գահակալության տարիներին: Քարոզչական բոլոր միջոցներով իսլամական կերպարն ամրապնդող Համիդն օսմանյան գործերին նույնիսկ մուսուլմանական երկրների միջամտությունը կանխելու նպատակով ձեռնարկում էր հնարավոր բոլոր միջոցները: Դերինգիլի կարծիքով օսմանյան խալիֆայությունը Աբդուլ Համիդի գահընկեցությամբ ավարտվեց, քանի որ նրանից հետո գահակալած խալիֆները պարզապես խամաճիկ էին ձեռքում:

Թե՛ ներքին քաղաքական-հասարակական, թե՛ արտաքին պաշտպանական- քարոզչական նպատակներին էր ծառայեցվում նաև կրթությունը: Կրթական համակարգում Աբդուլ Համիդի կատարած բարեփոխումների բնույթին մանրամասն չանդրադառնալով՝ Ս. Դերինգիլն գրում է, որ «ազգի սոցիալական ճարտարապետության» ճանապարհին Աբդուլ Համիդն ակտիվորեն կիրառել է դպրոցների միջոցով իրեն ձեռնտու գաղափարների ներդրումը հասարակության մեջ: Այս ճանապարհին զլխավոր խոչընդոտ համարելով միսիոներական դպրոցները՝ նա մի կողմից փորձել է նվազեցնել դրանց քանակը կամ չեզոքացնել ազդեցությունը, մյուս կողմից ավելացրել թուրքական տարրական դպրոցների, մասնագիտական լիցեյների, բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների քանակը: Շատ մեծ գործ էր պետք անել համատարած անգրագիտության խնդիրը

լուծելու համար⁸: Այնուամենայնիվ հարյուրամյակի ավարտին հաջողվեց գրագիտության մակարդակի աճ ապահովել, չնայած այն հանգամանիքին, որ կրթական մակարդակը եվրոպական չափանիշներով շարունակում էր ցածր մնալ: Մյուս կողմից միսիոներական ոճով և մեթոդներով փորձել է տարածել օսմանյան ազդեցությունը սեփական տարածքում բնակվող մուսուլմանների՝ արաբների, քրդերի, լազերի, ապա նաև աֆրիկյան և ասիական երկրների, ավելի պակաս չափով էլ Ռուսական կայսրության մուսուլմանների շրջանում՝ այս կերպ նպաստելով պանիսլամիզմի գաղափարախոսության տարածմանը: Օրինակ, մի ֆրանսիական աղբյուրից տեղեկանում ենք, որ օսմանյան կրթության նախարարությունը Ցեյլոն կղզու մուսուլմանական դպրոցներում կազմակերպված Ղուրանի ընթերցման մրցույթի հաղթողներին Ղուրան է նվիրել⁹: Այս նույն միտումի այլ դրսևորումն է երկրի լավագույն դպրոցներում սովորել ցանկացող օսմանահպատակ ոչ թուրք, ինչպես նաև օտարերկրացի մուսուլմաններին պետության, որոշ դեպքերում էլ անձամբ փառիշահի հաշվին կրթելը¹⁰: Փաստորեն «ուղեղի լվացման» յուրօրինակ միջոց, անարյուն ուժացման մեթոդ հանդիսացող այս դպրոցների թվի ավելացմանը զուգահեռ սուլթանը խստացրել է ոչ մուսուլմանական և հատկապես միսիոներական դպրոցների նկատմամբ տարվող քաղաքականությունը, քանի որ միսիոներական դպրոցները երկրի անվտանգությանն ուղղված մարտահրավեր են: Եթե կրթական բարեփոխումների հետ Դերինգիլը համաձայն է, ապա բնակչության միատարր դարձնելու մեկ այլ մեթոդը՝ համիդիե

⁸ Deringil S., İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II Abdülhamid Dönemi (1876-1909), s. 121

⁹ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 33.

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 32:

գնդերը միանշանակ չեն գնահատվում: Դերինգիլը գրում է, որ սուլթանի կողմից այդ գնդերի ստեղծումը միաժամանակ երկու նպատակ էր հետապնդում՝ քրդերից հավատարիմ տարր ձևավորել և հայկական անկախության շարժման դեմ նրանց միջոցով պայքարել: Առաջին գաղափարը չիրագործվեց, իսկ երկրորդը միայն լրացուցիչ խնդիրներ առաջ բերեց:

Դերինգիլը շեշտում է՝ ի սկզբանե հայտնի էր, որ այս ուժերը «հայկական չեթեների» դեմ են օգտագործվելու: Հետևաբար, նրա խոսքով, հայ պատմաբաններն իրավացի են, երբ համիդիե գնդերի առաջնային թիրախ են համարում հայերին: Հիմնականում սուննիներից բաղկացած համիդիե գնդերը, սակայն, չբավարարվեցին միայն անպաշտպան հայերի վրա հարձակումներով, սկսեցին դաժանորեն պատերազմել նաև այլ քրդերի, հատկապես ալևիների դեմ¹¹: Համիդիե գնդերի հաջողությունը պայմանավորված էր նրանով, որ վերջիններս ծառայության ընթացքում ազատվում էին բոլոր հարկերից: Դերինգիլը գրում է՝ այս գնդերի ստեղծումից կարճ ժամանակ անց պարզ դարձավ, որ նրանց վրա պետական վերահսկողության սահմանումը խնդրահարույց է: Արդեն 1887 թ. զեկույցների համաձայն պետության կողմից զինված աշիրեթները սկսել էին ապստամբել: Գրեթե բոլոր արևելյան վիլայեթներից գալիս էին տեղեկություններ գնդերի նմանատիպ գործողությունների մասին: Օրինակ, 1889 թ. մարտի 2-ի մի զեկույցում էրզրումում գտնվող երեք համիդիե սպաների անուններ են հիշատակվում, ովքեր հարձակվել են գյուղերի վրա և սպանել գյուղացիներին: Ընդ որում, զեկույցվող դեպքերի մեծ մասը կապված է մուսուլմանների հետ, քրիստոնյաների նկատմամբ հարձակումները չեն զեկույցվում, կամ հնարավոր է նույնիսկ որպես հարձակում չեն դիտարկվում:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 104:

Համիդիե գնդերի հետ կապված բողոքներում նշվում է նաև, որ «մի հրամանատար Էրզրումում գտնվող ռուսների դեմ ծայրահեղ գործողություններ է անում», ինչը կարող է միջազգային բախումների պատճառ դառնալ¹²: Օրըստօրե ավելանում էր այն զինվորական պաշտոնյաների թիվը, ովքեր անօգուտ դարձած գնդերի լուծարումն էին պահանջում: Բացի այդ, ըստ Դերինգիլի, համիդիե գնդերը ակտիվացրեցին ուժեղ աշիրեթական կապերի վրա հիմնված հին համակարգը, և Համիդի սպասած ուժացմանը հակառակ արդյունք գրացվեց: Փաստորեն աշիրեթները զինելով և պետության հաշվին կրթելով՝ նրանցից բխող վտանգը առավել մեծ դարձավ: 1909 թ. Աբդուլ Համիդին գահընկեց արած երիտթուրքերը քրդական քաղաքականությունը նույն կերպ շարունակեցին: Համիդիե գնդերը «աշիրեթական գնդեր» անունով պահպանվեցին մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմ: Համիդիե նախագիծը հաճախ համարվում է Համիդի անհաջողության օրինակ, քանի որ սուննիներից կազմված գորամիավորումները հնարավորություն ստացան կոտորել ալևիներին, շիա և զազա քրդերին: Ավելին, ըստ որոշ գիտնականների համիդիե գնդերը 1891-1914 թթ. քրդական ազգայնականության առաջացման կարևոր հիմք ստեղծեցին¹³:

Դերինգիլի կարծիքով հենց Համիդի ժամանակ ձևավորված կադրերը դարձան Թուրքիայի Հանրապետության ակունքներում կանգնած գործիչներ: Ուշագրավ է, որ Օսմանյան կայսրություն-երիտթուրքեր-հանրապետություն շղթայի վերլուծության հարցում Դերինգիլը փոքր-ինչ հեռանում է իրեն հատուկ մեղմ ոճից և տալիս բավականին կտրուկ գնահատականներ: Շեշտելով, որ ըստ

¹² Նույն տեղում, էջ 105-106:

¹³ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 107-108.

տարածված տեսակետի Թուրքիայի Հանրապետությունը հնացած կայսրության մոխիրներից ծնված փյունիկ է, որի հիմնադիրները ամեն ինչ արել են վերոնշյալ կայսրության հետ կապերն ամբողջապես կտրելու համար, Դերինգիլը նշում է, որ անժխտելի է հանրապետության առաջին կադրերի կապը օսմանյան անցյալի հետ: Հանրապետության առաջին տարիներին Թուրքիայի բազմաթիվ քաղաքական գործիչներ մեծապես արդուլիամիդյան շրջանի կրթության արդյունքն էին¹⁴: Ինչպես Իլբեր Օրթայլըն է գրում. «Կայսրությունը երիտասարդ հանրապետությանը խորհրդարանի, խորհրդարանականի, քաղաքական կուսակցության և մամուլի պես ավանդույթներ ու կառույցներ է պարգևել: Հանրապետության բժիշկները, փաստաբանները, գիտնականները, պատմաբանները և լեզվաբանները օսմանյան կայսրության մտավորականներն էին»¹⁵: Դերինգիլը գրում է, որ Բարձր դռան ոսկեգօծ սենյակներից դեպի Անկարայի մեջլիսի կիսաքանդ շենք մի ուղիղ գիծ է գնում, իսկ Աբդուլ Համիդն ու Մուսաթաֆա Քեմալը շատ ընդհանրություններ ունեն¹⁶:

Անդրադառնալով հայերին ու Հայկական հարցին Սելիմ Դերինգիլի գնահատականներին՝ պետք է նշել, որ Աբդուլ Համիդին վերաբերող հոդվածներում հայերի մասին անդրադարձները ի սկզբանե շատ չէին: Հեղինակը նշում է, որ դրա պատճառը 1980-1990-ականներին այս խնդրի մասին հանգիստ խոսելու անհնարինությունն էր, ապա հավելում՝ Օսմանյան կայսրության ուշ շրջանի պատմությամբ զբաղվող թուրք պատմաբանի համար Հայկական հարցն ուսումնասիրելու խիզախությունն ցուցաբերելը նշանակում է գիտակցված հայտնվել ականապատ դաշտում: Այդ

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 266:

¹⁵ Ortaylı İ., İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, 1983, s. 25.

¹⁶ Deringil S., İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II Abdülhamid Dönemi (1876-1909), s. 192-193.

մարդն իր հայրենակիցների կողմից դավաճան է հռչակվում, հայ պատմաբանների կողմից էլ՝ «ժխտող»: Եվ որ ամենահետաքրքիրն է, նույն մարդու վերաբերյալ միաժամանակ երկու մեղադրանքն էլ կարող են հնչել: Սակայն Թուրքիայում քաղաքական իրավիճակի հարաբերական ազատականացմանը զուգահեռ նկատվեցին Հայկական հարցի տարուի վերացման միտումներ: Դերինգիլը գրում է. «Հետաքրքիր է, որ ներկայումս չնայած այս հարցը շատ ավելի քաղաքականացված է և խիստ բևեռացված ճամբարներ են ի հայտ եկել, գուցե հենց դրա շնորհիվ է, որ խնդիրը ավելի հանգիստ կարելի է քննարկել»¹⁷: 2005 թ. մի հարցազրույցում Դերինգիլը ասել է, որ Հայկական հարցի մասնագետ չէ և միայն Աբդուլ Համիդ 2-րդի ժամանակաշրջանի վերաբերյալ ուսումնասիրություններին զուգահեռ է մասամբ անդրադարձել այդ խնդրին: Պատմաբանը նշում է՝ Օսմանյան կայսրությունը կազմակերպել է տեղահանություն, սակայն դա ցեղասպանություն է թե ոչ՝ իրավական խնդիր է, իսկ ինքը, որպես պատմաբան, իր բարոյական պարտավորությունն է համարում ոչ թե իրադարձությանը անուն տալը, այլ խնդիրը քննարկման ներկայացնելը¹⁸:

Խոսելով արխիվային փաստաթղթերի մասին՝ Դերինգիլը նշում է. «... փաստաթուղթը կամ արխիվը ինքն իրենով ոչինչ չի արտացոլում: Կախված նրանից, թե որ փաստաթուղթը կընտրեք և այն ինչպես կմեկնաբանեք, արխիվին կարող եք ստիպել, որ ասի

¹⁷ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 16.

¹⁸ Թուրքերը թուրքերի մասին, հատոր 3 (կազմ. և խմբ.՝ Ռ. Մելքոնյան), Երևան, 2011, էջ 29:

ձեր ուզածը»¹⁹: Շեշտելով, որ 1890-ականներին տեղի ունեցած հայկական դեպքերը սպիտակեցնելու նպատակ բնավ չունի²⁰, և հայկական ողբերգության նկատմամբ անարգանք կամ անտարբերություն ցուցաբերելը վերջին բան է, որ կուզեր անել²¹՝ Դերինգիլը սկսում է հայերին առնչվող մի շարք փաստաթղթերի քննություն: Փորձելով անաչառ դատավորի դերում հանդես գալ՝ հեղինակը ներկայացնում է արխիվային նույն փաստաթղթի մեկնաբանման հնարավոր մի քանի տարբերակ: Անդրադառնալով 19-րդ դարավերջին հայ որբերի խնդիրներին՝ գրում է, որ 1899 թ. ապրիլի 4-ին ներքին գործերի նախարարությանը տրված հրամանով Համիդը պահանջում է իմանալ օտարերկրյա միսիոներների մոտ հայ որբերի թիվը և նրանց համար այլընտրանք գտնել. «Հայ որբերի խնամքն ու կրթությունը մարդասիրական խնդիր է, եթե Բարձր դուռն այս կարևոր պարտականությունն ուրիշներին չթողնելով իր վրա վերցնի, ասելիք չի մնա»: Ընդգծելով վերջին նախադասությունը՝ Դերինգիլը նշում է, որ այս խոսքերով կառավարությունն ի նկատի ունի արտաքին ճնշումը: Պատմաբանը նշում է, որ վատատեսական մեկնաբանության դեպքում կարելի է պնդել, թե երեխաներին հավաքում էին իսլամացնելու կամ նույնիսկ սպանելու համար: Առավել սթափ, ոչ դրամատիկ մոտեցման պարագայում կարելի է հետաքրքրվել արդյոք այս ծրագիրը կյանքի կոչվեց և, եթե այո, ապա ինչպես երեխաներին վերցրեցին օտարերկրյա միսիոներներից²²: Ինչպես նշում է Դերինգիլը, փաստաթղթային ապացույցները ցույց են տալիս, որ 1890-ականների վերջին մեծ

¹⁹ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 17.

²⁰ Deringil S., İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II Abdülhamid Dönemi (1876-1909), s. 15.

²¹ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 221.

²² Նույն տեղում, էջ 234-235:

թվով որբերի խնդիրը Բարձր Դռան ամենալուրջ անհանգստություններից էր: Վախենում էին, որ և՛ հայ, և՛ մուսուլման որբերը կհայտնվեն բողոքական միսիոներների ազդեցության տակ: 1897 թ. օգոստոսի 1-ին նույնիսկ ստեղծվեց հատուկ կոմիտե, որը պետք է ապահովեր, որ երկրում ամեն ոք մնա իր կրոնին (դավանանքին)²³: Ուշագրավ է նաև, որ նույնիսկ կրոնափոխության պարագայում հայերի տեղահանումը հրահանգող 1915 թ. հուլիսի 1-ով թվագրված մի փաստաթուղթ մեջբերելով, Դերինգիլը շեշտում է, որ իթթիհադական վարչակարգը Աբդուլ Համիդից շատ ավելի դաժան ու անգութ էր: Միննույն ժամանակ նա չի բացառում նաև, որ հայերն իսկապես կարող էին կրոնափոխ ձևանալով երկրի ներսում ռուսներին օգնող հինգերորդ շարասյան վերածվել²⁴:

Արդեն Հրանտ Դինքի սպանությունից հետո գրված և նրա հիշատակին նվիրված իսլամացման մասին հոդվածում պատմաբանը 1894-1896 թթ. հայկական ջարդերի և հայերի բռնի իսլամացման մասին անհամեմատ ավելի համարձակ, ոչ խուսափողական է խոսում²⁵: Ավելին, նա քննարկում է անձամբ սուլթանի մեղավորության հարցը և շեշտում, որ 1890-ականներին տեղի ունեցած հայկական կոտորածները չէին կարող իրականացվել առանց ամենաքիչը Աբդուլ Համիդի լռելյայն համաձայնության: Իսկ արդեն 2010 թ. մարտին թուրքական «Թարաֆ» թերթին տված հարցազրույցում Դերինգիլն ընդունում է

²³ Deringil S., İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II Abdülhamid Dönemi (1876-1909), s. 105.

²⁴ Deringil S., Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet, s. 240-241.

²⁵ Deringil S., The Armenian Question Is Finally Closed: Mass Conversions of Armenians in Anatolia during the Hamidian Massacres of 1895-1897, Comparative Studies in Society and History 2009, Volume 51, Issue 02, p. 344-371:

ինչպես 1894-1896 թթ. աբդուլհամիդյան կոտորածների, այնպես էլ երիտթուրքերի կազմակերպած Հայոց ցեղասպանության իրողությունը: Նա նշում է, որ Աբդուլ Համիդի տարբերությունը իթթիհադականներից այն էր, որ վերջիններս նպատակ ունեին ամբողջությամբ ոչնչացնել հայ բնակչությանը, իսկ Համիդը ցանկանում էր հայ բնակչության թիվը նվազեցնել: Ըստ թուրք պատմաբանի, եթե անգամ հայկական կոտորածների գոհերի թիվը ուռճացված է, այնուամենայնիվ զանգվածային կոտորածներ եղել են: Իսկ ինչ վերաբերում է 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանությանը, ապա պատմաբանը հերքում է իր հայրենակիցների այն պնդումները, թե հայերն ապստամբություն են բարձրացրել և ընդհարումների արդյունքում են գոհվել՝ նշելով, որ չէր կարող ամբողջ Արևմտյան Հայաստանում միաժամանակ ապստամբություն բռնկվել²⁶: Սակայն հարկ ենք համարում կարևորել մեկ այլ բան ևս. թե՛ իսլամացմանը վերաբերող հողվածում, և թե՛ ավելի վաղ գրված աշխատություններում Դերինգիլը սեփական կարծիքն արտահայտելու փոխարեն նախընտրում է մեջբերել Ռոբերտ Մելսոնի խոսքերը. «Սուլթան Աբդուլ Համիդը չէր պատրաստվում վերացնել հայերին կամ ոչնչացնել հայ ազգը որպես այդպիսին: Հիմնական պատճառը, որ 1894-1896 թթ. Օսմանյան պետությունը չիրականացրեց լիակատար ցեղասպանություն, նրա նվիրվածությունն էր իսլամին, միլլեթների համակարգին: Աբդուլ Համիդը հեղափոխական չէր... Բարձր Դուռը կարող էր նպաստել կամ օգնել իրականացնել կոտորածները, բայց այն չէր ուզում վերացնել հայ ազգը»²⁷: Այս մեջբերմամբ հեղինակը հստակ տարբերակում է

²⁶ <http://www.internethaber.com/kurtlerle-ermeniler-iste-boyle-karisti-240959h.htm>

²⁷ Deringil S., The Armenian Question Is Finally Closed: Mass Conversions of Armenians in Anatolia during the Hamidian Massacres 1895-1897, Comparative Studies in Society

Արդուլ Համիդի քաղաքականությունը երիտթուրքերի վարած քաղաքականությունից:

Ամփոփելով նշենք՝ Դերինգիլը հակված է արդարացնել սուլթան Արդուլ Համիդի գրեթե բոլոր գործողությունները՝ դրանք համարելով կամ անվտանգության պահանջներ, կամ պահի թելադրանք, կամ միակ ելք: Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ նա կարծես թե քննադատում է Համիդի այս կամ այն քաղաքական որոշումը, ի վերջո միևնույն է հանգում է այն եզրակացության, որ դա անհրաժեշտ և անխուսափելի էր սովյալ իրավիճակում: Փաստորեն Համիդի քաղաքականության ընդհանուր գծերին հավանություն տալուն զուգահեռ, հեղինակ, այնուամենայնիվ որոշակի քննադատության է ենթարկում հայերի և քրիստոնյաների նկատմամբ սուլթանի վերաբերմունքը:

**THE MODERN TENDENCIES OF REAPPRAISAL OF THE
IMAGE OF SULTAN ABDUL HAMID II IN THE TURKISH
HISTORIOGRAPHY (ON THE BASIS OF THE WORKS BY SELIM
DERINGIL)**

Hakobyan Tatevik
(Summary)

Sultan Abdul Hamid II's ruling is the most contradictory period of Ottoman history, analysis of which for many years has been and still is under the scope of scientific interests of not only Turkish, but also foreign researchers. The works by the professor of Boğaziçi University (Istanbul) Selim Deringil play important role in the reappraisal of the image of Abdul

and History 2009, Volume 51, Issue 02, p. 368, տե՛ս նաև Melson R., *Revolution and Genocide: On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*, Chicago, 1992, 69:

Hamid now. Summarizing works by author we should mention that S. Deringil intends to justify nearly all measures taken by Abdul Hamid claiming they were dictate of time or the only possible solution. Even criticizing some of the political decisions of sultan, Deringil at the end conclude that in the given situation it was necessary or inevitable.

**СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПЕРЕОЦЕНКИ ОБРАЗА
СУЛТАНА АБДУЛГАМИДА ВТОРОГО В ТУРЕЦКОЙ
ИСТОРИОГРАФИИ НА ПРИМЕРЕ РАБОТ СЕЛИМА
ДЕРИНГИЛА**

**Акопян Татевик
(Резюме)**

Правление Абдул Гамида II – самый противоречивый период Османской истории, анализ которого долгие годы был и сейчас продолжает оставаться в сфере интересов не только турецких, но и иностранных исследователей. Работы профессора университета Богазичи (Стамбул) Селима Дерингила играют важную роль в переоценке образа Абдул Гамида на современном этапе. Обобщая исследования работ автора, можно отметить, что С. Дерингил склонен оправдывать практически все действия Абдул Гамида, считая их мерами требованием времени или единственным возможным выходом. Даже критикуя некоторые политические решения султана, Дерингил в конце концов приходит к выводу, что в данной ситуации это было необходимо или неизбежно.